

Bronterre O'Brien (1805–1864), a chartista mozgalom ideológusa

Az angol munkásság zöme az 1832-es Reform-törvény tapasztalatain okulva¹ növekvő bizalmatlansággal tekintett a radikális népvezetőkre és ideológusokra, akik a törvény után eszméileg és politikai célkitűzéseikben mindinkább elhatárolták magukat a munkásság követeléseitől. Az angol munkásrétegek elégedetlensége ugyanakkor egyre szélesebb körű és egyre mélysegebb lett, és egyre kiforrottabb formák között jelentkezett. 1838 kezdetétől mindenki előtt világgossá vált, hogy a megkeserített életű angol munkásság politikai mozgalmával, a chartizmussal, mint a toryktól és a whigektől elhatárolt független pártalakulással kell számolni. A munkásság politikai mozgalmának kialakulását a Reform-törvény után több tényező siettette. A mozgalom kibontakozásával egyidőben a chartizmus eszméi alapjának megvonására is érdemleges kísérletek történtek. S míg a chartista mozgalom elismert és hallatlan népszerűségnek örvendő vezetőjéül az 1838-as esztendőben az ír Feargus O'Connor emelkedett ki, a chartizmus első szakaszának nagy ideológusát szintén az ír nép adta James Bronterre O'Brien személyében. A chartisták tanítómasterüknek tekintették Bronterret — mert röviden tisztelettel és szeretettel csak így nevezték —, az ország minden részében a radikális értelmiség és munkásság körében számosan hívének és tanítványának vallották magukat. Mint gondolkodó, népszónok és politikus egyaránt megállta a helyét, egyértelműen és beesülettel állt a munkásság oldalára, s a korabeli viszonyokhoz mérten rendkívül világosan és összetettségében látta az osztálytársadalom kizsákmányoló jellegét.

Szellemi útravalóját korának minden lényegesebb angol gondolkodójától, társadalomreformerétől és antikapitalista közgazdászától nyerte. Ismerte, megemlégett és kritikusan vette át Spencertől, Godwintól, Ógilvietől, Cobbettől, Hunttól, Graytól, Owentól, Hodgskintől és Braytól mindazt, amit tanításaikból igaznak, követhetőnek és megvalósíthatónak ismert el. Világnézetének kialakulására lényeges hatást gyakorolt a francia forradalom történetének és szereplőinek megismerése. Az első közíró volt Angliában, aki a francia forradalom, mindenekelőtt Robespierre szerepét a valóságnak megfelelően s tanulságait az adott angol viszonyokra alkalmazva ismertette műveiben, valamint előadásaiban — az olvasó és a munkásság nagy köre számára egyaránt.

O'Brien 1805-ben született Longfordban. Apja kereskedő és gyáros volt, aki Bronterre gyermekkorában tönkrement és hamarosan meghalt. Édesanyja a már korán igen tehetségesnek ígérkező fia életútját az ügyvédi pálya felé egyengette. Bronterre középiskolai évei alatt kitűnően megtanult latinul, görögül, franciául és olaszul, élenjárt a matematikában és a természettudomány más

¹ Az 1832-es Reform-törvény tárgyalására és hatására lásd: *H. Haraszi Éva: A chartista mozgalom gazdasági és társadalmi előzményeihez. Történelmi Szemle, 1960. 4. sz.*

tárgyaiban, fogalmazványai és versei pedig komoly irodalmi hajlandóságról árulkodtak. Kiváló tanárok karolták fel a kitűnő képességű fiatalembert, s rövidesen az edgeworthi városi iskolában tanítóskodott, ahol egy alkalommal több korabeli híresség közül Walter Scott esodálatát is kivívta.² Ezután következtek a dublini egyetemi évek, majd 1829-től a londoni joggyakorló esztendőik. Közel tanulmányainak végecéljához, O'Brien megismerkedett az angol radikális világgal, mindenekelőtt Cobbett-tel és Hunttel, akik olyan hatást gyakoroltak rá, hogy teljesen értelmetlennek találta a joggal való minden további foglalatoskodást. „Nyolc esztendővel ezelőtt jöttem Londonba — írta visszaemlékezően ezekre az évekre —, hogy a jogot és a radikális reformot tanulmányozzam. Barátaim a jog tanulmányozása céljából küldtek ide, én a saját elhatározásomból tanulmányoztam a radikális reform kérdéseit . . . Miután természetes vonzalom fűz az igazsághoz és természetes utálattal viseltetem a hamisság iránt, betegettem a jogi tanulmányoknak, és teljes szívvel-lélekkel a radikális reform ügye mellé szegődtem . . . Úgy érzem, minden csepp vérem radikális, s minden megemésztett táplálék az írás pillanatában egy radikalizálódási folyamaton megy bennem keresztül.”³ Hunt egy népgyűlésen 1830-ban mutatta be O'Brient az angol munkásságnak, mint egy nagyképességű fiatal „gentleman”-t, aki teljesen a nép ügye mellé állt, és aki nagy hasznukra lesz.⁴ 1831 januárjában és februárjában O'Brien három tanulmányt tett közzé Anglia helyzetéről a W. Carpenter által szerkesztett híres „Political Letters” c. radikális lapban.⁵ Ezekben Owen eszméit és tervszöveit ismertette, kiegészítve saját véleményével, miszerint megvalósításuk kizárólag a radikális parlamenti reform, tehát az általános választás alapján képzelhető el.⁶ O'Brien tanulmányaira felfigyelt H. Hetherington radikális kiadó, aki a sajtóilleték elleni harc megindítása kezdetén⁷ a kitűnő tollú és felkészültségű fiatalembert „The Poor Man's Guardian” című hetilapja számára megnyerte szerkesztőnek. E lapban és Hetherington birminghami lapjában, a „Midland Representative”-ben O'Brien újságírói képességei hatalmas erővel bontakoztak ki. Ekkor vált O'Brien elismert közíróvá, neve pedig általánosan ismertté. Nagy visszhangot váltottak ki más lapokba — The Twopenny Dispatch. The People's Conservative, The Destructive — írt cikkei is. E korszak memoár-irodalma nem túlozza azt az erjesztő hatást, amelyet e lapok kiváltottak. A kormány minden eszközzel igyekezett gátat vetni e radikális lapok olvasottságának, annyira veszedelmeseknek ítélte a bennük közzétett eszméket.⁸

² Ezüsteruzával ajándékozta meg O'Brient. *R. G. Gammage: History of the Chartist Movement.* London. 1854. 71. l.

³ *National Reformer*, 1837. jan. 7. *J. West: A History of the Chartist Movement.* London. 1920, 70. l.

⁴ *Gammage: i. m.* 71. l. Bár O'Brien nehezen küzdötte le kezdeti elfogódottságát, mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy szavai egykor majd nagy hatást gyakorolnak.

⁵ E tanulmányokat külön pamfletként adták ki, hogy a kötelező sajtóilletéket, amely megdrágította volna az árát, elkerüljék. *G. D. H. Cole: Chartist Portraits.* London. 1941, 243. l.

⁶ O'Brien, mint Owen odaadó híve 1832 tavaszán levélben tett kísérletet, hogy meggyőzze őt arról, hogy eszméit a munkástömegek körében terjessze és politikai célkitűzésekkel egyesítse (pl. Owen londoni intézetének évi tagdíja 1 guinea volt, amelyet a munkások nem tudtak megfizetni). O'Brien-nek nem sikerült Owenre hatást gyakorolnia. *F. Podmore: R. Owen.* London. 1906. II. köt. 426—430, 431. l.; *West: i. m.* 43. l.; *M. Beer: A History of British Socialism.* 1948. II. köt. 18—19. l.

⁷ A sajtóilleték elleni mozgalomnak — azon túl, hogy részleges sikert ért el 1836-ban — jelentőségeltjes szerepe volt az első szervezett munkásmozgalomnak, a chartizmusnak az előkészítésében.

⁸ *Gammage: i. m.* 72. l.

O'Brien a 30-as évek elején kifejtett publicisztikai tevékenységében valóban túllépett minden eddigi radikális és utópisztikus célkitűzésen, mind eszméi kifejtésében, mind konkrét politikai követelésében. Egybeötvözve és továbbfejlesztve Owen és Th. Hodgskin, az antikapitalista közgazdaságtan úttörőjének tanításait,⁹ a politikai reform megvalósítását osztályharc útján, a társadalmi és gazdasági reformokkal együtt tűzte napirendre, mint az angol munkásság érdekeiért harcoló aktív politikus. Politikai hatalom, illetve politikai egyenlőség, egyenrangúság révén megvalósítani a társadalmi egyenlőséget: ez a chartista hozzájárulás az angol társadalom filozófiájához — mint egy angol társadalomtörténész lényegében helyesen megállapította —, és ezt O'Brien nyújtotta a 30-as években írott műveiben.¹⁰

O'Brien kortársainál és szellemi elődjénél pontosabban és világosabban látta kora angol társadalmának osztályjellegét, az egyes osztályok szerepét és a társadalom megváltoztatására irányuló utópista, anarchista vagy reformista programok célszerűtlenségét.¹¹ Volt azonban elméleti és gyakorlati tevékenységében valami tehetetlenség, ami nemcsak abban nyilvánult meg, hogy amit elkezdett, vagy eltervezett, nem tudta mindig a befejezéshez közelíteni,¹² — ami talán éppen abból adódott, hogy szinte az egyetlen chartista vezető volt, aki teljesen, sokrétűen és átfogóan látta, milyen hatalmas társadalmi és gazdasági átrendeződés szükséges az angol munkásnépesség kizsákmányolt helyzetének megszüntetéséhez, — hanem abban is, hogy képtelen volt a világosan felfogott helyzet történelmi távlatú analizisére.¹³

Nem lenne azonban helyes az eszmetörténet — mert O'Brien tevékenységének egy fontos része tartozik ide — egy bizonyos fejlettebb fokán kialakult ideológia mércéjét állítani O'Brien mellé, mint értékének abszolút kritériumát. Társadalmi reformkonceptiójában az az érték, ami az előzőkhöz képest új, több, messzebbmutató.

A 30-as évek folyamán, a Reform-törvényt követően világosan felismerte a hatalom birtokába jutott ipari burzsoázia és a munkásság érdekkellentétéből fakadó szükségességet: a munkásság önálló politikai mozgalmát. Ezért teljes szellemi fegyverzetben szállt szembe azokkal a szakszervezeti vezetőkkel, akik a munkásságot a politikai hatalom elnyerése érdekében folytatott harcoktól akarták eltéríteni. 1833 decemberében a Poor Man's Guardianba írott cikksorozatában hangoztatta, hogy a munka és a tőke, a szakszervezetek és a munkáltatók közt folyó harcban érthetetlen az a magatartás, amellyel egyes munkásvezetők ügyüket teljesen elhatárolják a politikától. Általános szavazati jogon alapuló rendszerben a gyárosok nem bocsáthatnák el a szakszervezeti tagokat, nem vezényelhetnék ki ellenük a katonákat. Mind a katonaság, mind a rendőrség akkor az egész nép szolgálatában állna. A fennálló rendszerben és kormányzat alatt a

⁹ O'Brien kellő kritikával olvasta Th. Hodgskin „Labour defended” c. művét s egyetértően „Natural and Artificial Right of Property” c. munkáját. Hodgskin figyelemmel kísérte O'Brien munkásságát és levélben kívánt jó szerencsét törekvéseihez. *Beer*: i. m. II. köt. 19. l.

¹⁰ *H. T. N. Gaitskell*: Chartism. London. 1929. 31. l. Cole szerint O'Brien minden chartista vezetőnél jobban vértette fel a mozgalmat pozitív társadalmi programmal. *Chartist Portraits*, 239. l.

¹¹ Marx és Engels levelezésében az O'Brienre vonatkozó részek kritikusak, de ezek azokra az esztendőkre vonatkoznak, amikor O'Brien visszavonult az aktív politikai harctól és pénz-reformelmélete kidolgozásán munkálkodott. *J. Saville*: Engels et le Chartisme. Nouvelle Critique. 1956. No. 72. 78—79. l.

¹² *Cole*: *Chartist Portraits*. 240. l.

¹³ *Saville*: i. m. 79. l.

szakszervezetek soha nem érhetik el céljaikat. A szakszervezetek gyakorlati célkitűzései hasznosak, — „üdvözljük őket, mint korunk nagyszerű jeleit . . . de más dolog összefogni, és megint más összefogásunk célját elérni. Hogy elérhessük céljainkat, nem elég a sztrájk hatalma, amely a jelenben a munkás egyetlen fegyvere a kizsákmányolás és elnyomás ellen . . . A több, az általános szavazati jog. Mire törekednek a szakszervezetek? A bérek növelésére és a munkaidő csökkentésére . . . Ki nem látja, hogy ez a tulajdon elleni támadás? . . . De hibát találunk mi ebben? Korántsem! A tulajdon elleni támadás nem más, mint a rablás elleni támadás . . . és hogyan végezhetjük e támadást a legbiztonságosabb és legkifizetőbb módon? Nem támadhatjuk a törvény útján, mert a törvényt saját kezében tartja . . .

Véleményünk szerint a szakszervezetek tulajdon elleni támadásának legjobb útja, ha jelenlegi céljaikat egyesítik az általános szavazati jog követeléseivel.¹⁴ O'Brien világosan látta, hogy sem azok az emberek, akik véghezvitték a Reform-törvényt, sem a „középosztály”, akik számára véghezvitték, nem voltak esztelenek. „A whigek tudták és a középosztály is tudta, hogy a törvény minden tulajdon összefogását eredményezi, minden szegénység ellen.”¹⁵ Ezért szüntelenül hirdette, hogy a közvetlen cél: az általános szavazati jog elnyerése, ez az útja a társadalmi visszaállások megszüntetésének. Amikor mindenkinek meglesz a szavazati joga, tehát a Népcarta lesz az ország törvénye, szerinte akkor kell eldöntenie a földkérdést és minden egyéb kérdést. Az időelőtti és részleges felkelésektől is ezért óvta a munkásságot, és a chartizmus vezetőinek ellentéteit is legszívesebben az általános szavazati jog bevezetése utáni időkben szeretne volna megoldani.¹⁶

O'Brien azonban teljesen elhatárolta magát a chartizmus jobbszárnyának W. Lovett „erkölesi erő” táborától avval, hogy az általános szavazati jog elnyerését a nép számára nem békés úton, nem kérvényezés útján akarta biztosítani. Meg volt győződve arról, hogy a kormányzat politikai engedelményeket csak a kényszerítő helyzet hatására tenne. „Kérvényt benyújtani a pénzéhes whig parlamenthez? — tette fel a kérdést O'Brien. — Nem, ő vakmerőbb lépésekre gondolt, s ha egyáltalán hajlana a kérvényezésre, azt csak Le Sage hősének, Gil Blas-nak mintájára tenné, aki egyik kezével áldozata elé kérvényt nyújtott, míg a másikkal puskával fenyegette.”¹⁷

O'Brien hajlama és meggyőződése szerint a nép felfegyverkezése és az általános szavazati jog erőszakos kikényszerítése mellett döntött volna, a chartizmus első szakaszában mégsem engedte érvényre jutni felfogását, mert nem akarta a teljes szakítást a chartista vezetők jobb- és baloldala között — különösen a chartista konvent idején 1839-ben —, és akkor is és később is, a 40-es évek végén, illetve 1848-ban azért helytelenítette a kormányzat forradalmi úton való megdöntését, mert az erőviszonyokat mérlegelve biztos volt a munkásság vereségében.

Az azonban kétségtelen, hogy O'Brien kora társadalmának teljes megváltoztatásáért küzdött a 30-as években, noha még tökéletlen ideológiával. Nem értette

¹⁴ M. Morris: From Cobbett to the Chartists. 1815—1848. London. 1951. 131—133. l.

¹⁵ National Reformer, 1837. febr. 1. F. F. Rosenblatt: The Chartist Movement in its Social and Economic Aspects. New York. 1916. 37. l.

¹⁶ Poor Man's Guardian, 1835. márc. 21. Th. Rothstein: From Chartism to Labourism. London. 1929. 104—105. l.

¹⁷ London Mercury, 1837. máj. 21. A. R. Schoyen: The Chartist Challenge. A Portrait of G. J. Harney. London. 1958. 20. l.

meg teljesen a tőke gazdasági és történelmi szerepét, ezért akarta annak hatalmát, elsősorban a törvényhozás demokratizálása révén, megszüntetni. „Az egyház és állam minden reformja, amely nem szabadítja fel a munkást a tőke zsarnoksága alól, teljesen haszontalan, vagy több mint haszontalan a munkásság számára” — írta 1834-ben. „Mi haszna lesz a munkásoknak a tized, az adó vagy a gabonatorvények eltörléséből? Semmi. Ezek olyan kérdések, amelyek a társadalom jelen helyzetében csak a közép- és felső osztályokat érdekkelhetik. Miért? Mert ha eltörlik a tizedeket és adókat ma, ezek az osztályok sajátítják ki a teljes hasznot. A jelenlegi rendszer mellett ezt nem lehet megakadályozni. Ameddig a munkás léte mások tőkétől függ, addig pauper és rabszolga marad. Csak egy orvosság létezik, az egész rendszer megdöntése. Nincs értelme a részleges reformoknak. Könnyebb az egészet újjáalakítani, mint egy részt reformálni. Miért? Ugyanabból az okból kifolyólag, amiért könnyebb egy új fát ültetni, mint egy pusztulófélben levőről gyümölcsöket szagztatni.”¹⁸ Minden elnyomottnak bizalmatlanul kell fogadnia elnyomóiktól eredő bármilyen reformintézkedést — intett más alkalommal.¹⁹

Az a gondolat, amely azóta már történelmi igazolást nyert, hogy a munkásosztály csak maga szabadíthatja fel önmagát és illúzió igazságtételt vagy humanitást várni az elnyomóktól és gazdagoktól — állandóan visszatér O'Brien írásaiban. „Mindenki tudja — idézzük ismét szavait —, hogy a kormányzat csak azok védelmére szolgál, akikből tevődik. Ahol a kevesek választották a kormányt, ott az csak a kevesek érdekében kormányoz . . .

Angliában a kormányt a közép- és felső osztályok választották, a maguk számára, más szoval azok számára, akik csalással és erőszakkal a szegények kizsákmányolt szorgalmából élnek. Míg a kormány ilyen kezekben marad, sem Owen úr, sem más nem érheti el a legkisebb gyakorlati változtatást sem.”²⁰ Néhány saint-simonista Angliába érkezése alkalmával azt tanácsolta a saint-simonista misszionáriusoknak, hogy hagyjanak fel „vallásos álmodozásaikkal, és foglalkozzanak a politikai gazdaságtannal . . . álljanak a munkásosztály politikai felszabadításának ügye mellé . . . A nép az egész nép védelmét biztosító kormányzatot kívánja, és ha ezt egyszer elnyeri, akkor olyan helyzetbe kerül, hogy megvalósíthatja az owenizmust, saint-simonizmust, vagy bármilyen más olyan izmust, amely a többség véleménye szerint az egész társadalom javát a legjobban szolgálja; a törvény feletti hatalommal a kezében a nép mindent megtehet, ami nem természetellenes; anélkül soha nem lesz képes semmire.”²¹ O'Brien még annak a sejtelmének is hangot adott, hogy a demokratikus módon választott demokrata kormányzat alatt is mód nyílik a néptömegek kizsákmányolására. Ezek a gondolatok főleg az Amerikáról 1834 második felében írott cikksorozatában jutottak nyilvánosságra. „Más dolog a hatalom birtokában lenni — írta a többi között —, és ismét más bölcsen felhasználni azt; az általános szavazati jog keveset érhet, ha csupán politikai célokra alkalmazzák. Valójában csak segédlet a társadalmi reformhoz, vagy eszköz a tömegek védelmére, midőn a vagyon termelésére és szétosztására új intézményeket létesítenek.”²²

O'Brien ideológiája akkor válik bizonytalanná, amikor kijelöli a társadalmi reformok útját az általános szavazati jog elnyerése utáni időkre. Mindenképpen

¹⁸ Poor Man's Guardian. 1834. okt. 4., febr. 22. Rothstein, i. m. 116—117. l.

¹⁹ Uo. okt. 18. Rothstein: i. m. 117. l.

²⁰ Uo. 1835. márc. 21. 119. l.

²¹ Uo. 1833. nov. 30. 119. l.

²² Uo. 1834. júl. 5. 121. l.

a munkásság védelmét akarja biztosítani a kapitalisták kizsákmányolásával, „a középosztály démoni bérrabszolgatartásával” szemben, de ezt főleg a föld fokozatos köztulajdonba vétele, valamint a hitel és pénzforgalom monopóliumának megszüntetése útján vélte elérhetőnek. „A charta révén, a föld, a pénzforgalom és hitel köztulajdonba vételével (az ipar e vonatkozásban kívül esett O'Brien látókörén) — írta 1847-ben — a nép hamarosan felfogja majd, hogy milyen csodákat lehet elérni a termelésben, a szétosztásban és pénzforgalomban, a társadalmisított munkával, az elszigetelt, egyéni munka eredményeivel összehasonlítva. Ebből fog fokozatosan kialakulni az igazi szociális állam, azaz a szocializmus valósága, szemben a jelenlegi álmódosításokkal. És kétségtelenül a társadalom állapotának végső eredménye lényegében nem sokat fog különbözni az oweni elképzelésektől . . . Azonban az a felfogás, hogy a jelenlegi korrupst és gonosz társadalmi állapotokból egyszerre át lehet ugrani Owen társadalmi paradicsomába anélkül, hogy előzőleg el ne ismerték volna az emberi jogokat és ne létesítettek volna egyetlen olyan törvényt vagy intézményt, amely a népet a jelenlegi brutális függőségéből és tudatlan helyzetéből megszabadította volna — illúzió.”²³

Ezek a nézetek kisebb részben O'Brien személyi tulajdonságaiból — okosabb és mélyebb gondolkodó pályatársainál, de nem volt zseni, — nagyobb részben abból a komplex társadalmi és gazdasági helyzetből fakadtak, amely a felfelé ívelő angol kapitalizmus sajátja volt a 30-as, 40-es években, és amelyben a munkásság homogén osztállyá válásának folyamata beérett, egyszersmind megindult önálló politikai mozgalmazma és, amelyhez szükségszerűen hozzátartozott, hogy a munkásság jórésze még a múlttra tekintett vissza, a társadalomreformerek pedig eszméikben részben megelőzték korukat, részben a múltra tekintő társadalmi rétegek vágyait megtestesítő feudális szocialisták. O'Brien a kapitalizmus alapvető osztályellentéte megértésével, a munkásság önálló politikai mozgalmának és a politikai hatalomban való részesülésének, valamint az új társadalomban a kizsákmányolása megszüntetésének a követelésével bizonyos vonatkozásban Marx és Engels egyik elődjének tekinthető. Hogy mennyiben hatott termékenyítően O'Briennek a 30-as években kifejtett elméleti munkássága Marxra és Engelsre, arra közvetlen adatok nem állnak rendelkezésre.²⁴

²³ National Reformer, 1847. jan. 30. *Beer*: i. m. II. köt. 20. l. Programjára jellemzőek a „What is Universal Suffrage”? c. cikkében foglaltak is: „Az általános szavazati joggal elnyered a használatlan földek feletti birtoklási jogot és az ország anyagi ügyei feletti hatalmat. Így befolyásod lesz az országos pénzjegy-kibocsátási bank felállítására és annyi hitel- és kölcsönbank megteremtésére, amennyire szükség lesz . . . Birtokodba kerülily módon 30 000 000 acre-nyi műveletlen vagy félig műveletlen föld, 45 000 000 acre művelhető föld, a koronaföldek az anyaországban és a gyarmatokon. Birtokodba kerül minden köztulajdon, jótékonyági és egyéb alap, beleértve a tizedeket, az egyházi alapítványokat, amelyeket jelenleg kizárólag a felső osztályok sajátítanak ki. Birtokodban lesznek az országos és helyi adónemek s ami ennél több, hatalmadban lesz alapítani olyan ipari közösségeket, amelyekben irányíthatod az alkalmaztatást, ahelyett, hogy könyörögni kellene érte és amelyekben nem lesz termelésednek egyéb korlátozása, mint saját szükségleteid.” Rothstein: i. m. 52—53. l.

²⁴ Th. Rothstein véleménye szerint hihetetlen, hogy Marx és Engels, akik néhány évvel O'Brien cikke után fejtették ki elméletüket, semmit ne tanultak volna attól, aki elméletük néhány lényeges elemét már korábban hirdette. Erre nincsenek hivatkozások, a chartista mozgalom azonban közvetett hatást gyakorolt mindkettejükre. Továbbá szerinte valószínűleg előbb Engels jutott el a materialista filozófia alapelveire; ő viszont Angliában nyerte politikai iskoláját, ahol gondosan tanulmányozta az életfeltételeket és a tudományos irodalmat egyaránt. Feltehető, hogy az egykorú angol politikai és pamflet-irodalomból kapta az osztályharc-elmélet első indítékát, hiszen az első könyve, amely az angol munkásság helyzetét elemzi, szintén a kora-

O'Brien 1833-tól kezdett alaposan foglalkozni a társadalmi reform francia irodalmával. 1836-ban jelent meg fordításában Ph. Buonarroti „Conspiration pour l'égalité” c. műve, amelyben saját elveinek kitűnő összefoglalását találta meg, és amelyet az angol társadalmi, valamint politikai helyzetre alkalmazott, szellemes és találó megjegyzésekkel kísért.²⁵ A könyv előszavában O'Brien hosszasan megmagyarázza, mi készítette a mű lefordítására. Mindenekelőtt az a felismerése, hogy Buonarroti eszméi, amelyek a francia forradalom céljainak, vezetőinek ismertetése és jellemzése kapcsán jelennek meg, teljesen azonosak O'Brien azon társadalmi és politikai elveivel, amelyeket hosszú idő óta hirdet a Poor Man's Guardian és más lapok hasábjain. Másodsorban kötelességének érezte, hogy a könyv az angol olvasó kezébe kerüljön, mert ez az egyetlen mű, amely a francia forradalom igazi történetét nyújtja. Mellette minden más történeti munka a francia forradalomról eltörpül, egyszerű hamisítás, amelynek célja az arisztokrata zsarnokság mentegetése. E hamisítványok a francia erényeket a királpártiakban és girondeistákban látják megtestesítve, Robespierret és pártját vérszomjas és tudatlan csőcseléknek bélyegzik meg. Mennyire más volt a valóság — írja O'Brien. A főleg ügyvédekből, bankárokból és más értelmiségiekből összetevődött girondeisták, a privilegizált rendekre féltékenyen, a hatalmat és az ezzel járó minden előnyt saját kezükbe akarták kaparintani. Volt közöttük néhány „rendes ember”, de összességüket tekintve Franciaország legrosszabb rétegét képviselték — talán még a Hegy-párt ultraradikális szárnya volt szerinte hozzájuk hasonló. A girondeisták a választójogot a viszonylag csekélyszámú középrétegre akarták kiterjeszteni. („Éppen úgy, mint a mi angol whigjeink a Reformtörvénnyel” — jegyzi meg O'Brien), hogy annál hatékonyabban elnyomhassák a munkásságot. Ez után O'Brien jellemzi a Hegy-párt ultraradikális szárnyát és megmagyarázza, hogy miért működött velük együtt szükségszerűen egy bizonyos szakaszig Robespierre. Ismerteti Robespierre forradalmi célkitűzését és leleplezi a dantonisták hazárdőr politikáját. Teljes igazságot szolgáltat Buonarroti nyomán Robespierrenek. „a történelem egyik legnemesebb szellemének” és, hogy megmutassa, mily kevésbé lehet hinni a történeti munkáknak, egybeveti több francia történész — J. A. Dulaure, L. A. Thiers, F. A. M. Mignet, Ch. Nodier, M. J. R. Montgaillard — Robespierre-ről szóló állításait a történeti

beli írásokon alapszik. Feltehető, hogy a Párizsban és Brüsszelben időző Marxhoz intézett leveleiben nézeteit kifejtette, majd, amikor Marx Angliába érkezett, személyesen vitatták meg e kérdéseket. Engels azt is megemlíti, hogy ő látta el Marxtot angol szerzők műveivel. Lehetséges, hogy azért, mert Engels bizonyos fokig kezdeményező szerepet játszott a marxista elmélet kialakításában, nem tett később említést az angliai közirók eszméinek hatásáról, ez ellentétben állt Marx iránti lojalitásával és saját szerénységével. Ezek feltevések — írja Rothstein —, azonban azon a tényen alapszanak, hogy 15 évvel a Kommunista Kiáltvány megalkotása előtt, a kapitalista társadalomban az osztályellentétek és osztályharc elméletét, minden járulékával együtt olyan rendszerben dolgozták ki, amely még a mai olvasót is esodálatra készíteti. És ezeket az eszméket nem zuglapokban tették közzé, hanem a korszak egyik legkiválóbb publicistája írta, akinek a nevét mindenki ismerte, és akinek az írásait a munkások tömegei olvasták. O'Brien különös becsben tartották a lapkiadók és cikkeiért magas honoráriumokat fizettek. Teljességgel lehetetlen, hogy e híres és népszerű író eszméi ne hagytak volna nyomot Marx és Engels írásain. Rothstein: i. m. 122—123. l. — Minthogy Rothstein e gondolatmenete nem bizonyított, pusztá — bár nem érdektelen — hipotézisnek tekintjük.

²⁵ Buonarroti's History of Babeuf's Conspiracy for Equality; with the author's reflections on the causes and character of the French Revolution and his estimate of the leading men and events of that epoch. Also, his views of Democratic Government, Community of Property and Political and Social Equality. Translated from the French Language and illustrated by original notes, etc. by Bronterre. London. 1836. 454. l.

tényekkel. „Olvassátok barátaim Buonarrotit — írja O'Brien —, ő megismerteti veletek Robespierret, az emberiség igaz barátját, az elnyomottak vigasztalóját, az elnyomók ostorozóját, őt, aki embertársai felszabadításán olyan erővel munkálkodott, mint soha senki a világon őt megelőzően.” Ezután vázolja Robespierre halálának körülményeit, valamint halálát követően azt a gazdasági és politikai helyzetet Franciaországban, amely végül is Babeuf híres forradalmi szervezkedését váltotta ki. Így ér el O'Brien a harmadik okhoz, amely miatt a Babeuf-összeesküvérről szóló könyvet lefordította. Ez volt az egyetlen olyan összeesküvés a világ történetében — mint írta —, amely az emberiség javát, boldogságát és újjászületését akarta elérni; közvetlen célja a francia nép szabadságjogainak, egyenlőségének biztosítása az 1793-as alkotmány szellemében. A tervek nem voltak elérhetetlenek és az összeesküvők számára a sikert biztosították volna a rendelkezésre álló összegek és eszközök. A nép egyöntetűen melléjük sorakozott volna, áruló akadt azonban soraikban, tervüket felfedték és az összeesküvők többségét kivégezték.²⁶

O'Briennek a könyv egyes részleteihez fűzött figyelemre méltó megjegyzései közül kiemelkedik az az önálló tanulmányként is megjelent jegyzete, amelyben kifejti, hogy miközben csodálattal tekint Owenre és Babeufre, mennyiben ért egyet velük és miben különbözik a véleménye az övékétől. Előre boesátja, hogy a végcél mindhármuknál azonos, csupán a célra vezető eszközökről vallott nézeteikben van eltérés. O'Brien az eddigieknél pontosabban körvonalazza az álta-

²⁶ G. Babeuf (1760—1797) picardiai paraszток unokája, egy tönkrement hivatalnok fia, inkább a nyomor iskolájában, mint a filozófusok írásaiból ismerte meg a társadalmi egyenlőtlenséget. Marcel Willard, Dimitrov híres védője. Babeuföt így jellemzi: „Nem volt nála tisztább jellemű, többet rágalmazott, jobban a jövőbe látó, félreismertebb ember: korát csaknem fél századdal megelőzve, akkor akarta végigvinni a forradalmat, amikor már hanyatlóban volt... véget akart vetni az ember ember által való kizsákmányolásának, anélkül, hogy ismerte volna a kizsákmányolás természetét.” *M. Willard: Vádol a védelem. Bpest. 1955. 29—30. l.* Babeuf műveiből a legkiemelkedőbbek: „Babeuf tanításának részletes ismertetése”, „Az Egyenlők kiáltványa” és a „Felkelők alapokmánya”. O'Brien kissé leegyszerűsítve jelenítette meg a Babeuf-összeesküvés sikertelenségének okait. Az a tény, hogy egy Grisel, az áruló elég volt ahhoz, hogy működését lehetetlenné tegye, jelezte Babeuf elképzelésének alkati fogyatékoságait, a népi erők megoszlását, a bizonyosfokú készületlenséget. Az „Egyenlők köztársasága” sem gazdaságilag, sem politikailag nem érett még meg, és Babeufnak az volt a hibája, hogy egy kissé későn és egyben nagyon korán állt ki az igazságért. „Egy kissé elkésett attól, hogy eredményesen harcra lépjen a Thermidor ellen, és nagyon is korán jött ahhoz, hogy láthatta volna, miképpen és mily erők révén születik meg az igazi demokrácia, amelyek eljövételéről tudományos ismeretek híján csak zavaros elképzelései voltak.” *Willard: i. m. 41. l.* — A nemzetközi történettudomány Babeuf születésének 200-ik évfordulójáról a stockholmi történetzkongresszuson előadássorozatban emlékezett meg. Ezt az anyagot közzétette: *Annales Historiques de la Révolution Française. 1960 október—december.* — Azóta is több munka foglalkozik Babeuf eszméivel és életével. Jelentősebbek: *J. Dautry: Le pessimisme économique de Babeuf et l'histoire des utopies. Annales Historiques, 1961 ápr.—jun.; C. Mazauric: La Correspondance de Babeuf. Paris. 1961* és: Babeuf et les problèmes du Babouvisme. Paris Éditions Sociales. 1963. 318. l. — Ph. Buonarroti-ról O'Brien mintegy 10 oldalas életrajzot mellékel a könyvhöz, amelyben leírta származását, ifjúkorát, a francia forradalomban és a Babeuf-féle összeesküvésben való részvételét, száműzetését, majd 1830-ban történt újabb letartóztatását, és azzal fejezte be, hogy további adatokat nem tud róla. A 75 éves Buonarroti felfigyelt a könyvre angol megjelenéséről szóló hírekre, levélben üdvözölte O'Brient (1836. máj. 3.) és örömet fejezte ki afölött, hogy „a gazdagok kapzsisága és az üzleti szellemen túl” Angliában is élnek az egyenlőség eszméjének őszinte hívei, mely gondolkodók, „az emberi butaságok csodálatos leleplezői”. Levélhez mellékelte a Babeuf-összeesküvés résztvevőinek valódi nevét és foglalkozását. Buonarroti levelét a melléklettel együtt fordításban szintén közölte O'Brien. *Babeuf's Conspiracy, 431—448. l.* A közelmúltban adta ki újból a párizsi Éditions Sociales G. Lefebvre professzor előszavával Buonarroti művét.

lános szavazati joggal kapcsolatos felfogását: mindenkinek a részvételét az ország törvényeinek és intézményeinek megalkotásában. A titkos szavazás, rövid parlament, egyenlő képviseltetés és a többi követelmény csak arra szolgál, hogy a választójog igazi érvényét biztosítsa. Ezek nem jogok, hanem a jogok illő gyakorlására szolgáló eddigi legjobb biztosítékok. Ilyen biztosítékokra mindaddig szükség lesz, amíg a törvényeket nem közvetlenül a nép hozza, vagy szentesíti. Szerinte a parlamentnek ugyanis nem szabadna törvényeket hozni, csak javallani, részleteit kidolgozni és megvitatni: a népnek kell szentesíteni azokat, különben még az általános szavazati jog mellett is kiesúszhatik a hatalom a kezei közül.²⁷ Ezután O'Brien az 1793-as francia alkotmányt dicsőíti, amelyet öt millió felnőtt francia férfi megszavazott, és amely az eddig alkotott legalapvetőbb emberi törvény. Ha Robespierre élne és végrehajtotta volna, nem lett volna pauper és elnyomott Franciaországban, de talán egész Európában sem. Az 1830-i forradalom végtetes hibája volt, hogy a dicsőséges párizsi napok alkalmával nem léptették életbe. Buonarroti is nagy esodálója volt az 1793-as alkotmánynak, de bírálta is, mert nem tiltotta el az egyéni kereskedelmet és a magánvagyon.²⁸ O'Brien véleménye ebben a kérdésben nem egyezett Buonarrotiéval: „Ha minden ember egyenlő a törvény előtt — vallotta —, ha a vagyon szerzése és megtartása mindenki számára biztosított mindenkinek szorgalmához és szolgálataihoz mérten, úgy nem látja akadályát a magánvagyonnak. Minden embernek joga van saját munkájának az eredményéhez, legyen az több, vagy kevesebb. Ha valaki kétszerannyit tud és akar dolgozni, mint a másik, kétszeres jutalmat érdemel. Azonban, ha túlereje vagy nagyobb szakértelme révén nagyobb vagyont szerez, mint szomszédja, ebből nem következhetik, hogy joga vagy hatalma legyen a szomszédja munkája felett is. És itt rejlik a társadalom rákfenéje. Nem a magánvagyon az, hanem az igaztalan és kegyetlen erők — amelyeket a jelenlegi törvények lehetővé tesznek —, hogy különbözőképpen kamatoztassák. Ha egy ember igaz úton megkereshet 100 vagy 1000 fontot, olyan összeget, amelyet nem költ, vagy nem fogyaszt el, szent joga van annak kizárólagos felhasználásához, de nincs joga arra, hogy ezt a vagyont úgy használja fel, hogy más ember munkáját kizsákmányolja, annak eredményeit a maga tulajdonába kerítse.” O'Brien kifejti, hogy nem az emberben, mint egyedben van ekkor a hiba, hanem a társadalmi intézményekben, amelyek lehetővé teszik, hogy a tőkével rendelkező ember hasznot húzzon a másik nyomorából és kiszolgáltatottságából, miáltal ő egyre gazdagabb lesz, anélkül, hogy e további gazdagodásához hozzájárulna. A szegény ugyanakkor egyre szegényebb lesz, míg előrehaladott korával megtörik ereje és nyomorúságosan, szegényházban végzi életét. Ez következik a vagyon jelenlegi helyzetéből, de nem magának a vagyonnak a következménye ez a

²⁷ Ez történt a köztársasági Amerikában is — mint O'Brien példaként írja —, ahol a képviselőházak simanyelvű ügyvédek és nyereséghajhászó csoportok kezében vannak, akik a saját érdekében létesítenek intézményeket. Példa erre a Pennsylvania törvényhozó testület által alkotott Egyesült Államok Bankjának alapszabálya, amely nem nyerte volna el a szentesítést, ha a nép dönt. *Babeuf's Conspiracy*, 215. l.

²⁸ Az 1793 évi demokratikus alkotmány Franciaországban biztosította a 21 évet betöltött férfiak választójogát, előírta az egyenes választást, polgári egyenlőséget, lelkiismeret- és sajtószabadságot, általános oktatást, a petíciók benyújtásának és klubok alakításának szabadságát, a nincstelen polgárok számára a munkaalkalom és létfenntartási eszközök biztosítását, szentesítette a magántulajdon intézményét. Ezt az alkotmányt nem valósították meg, nem biztosították a meghirdetett szabadságjogokat, figyelmen kívül hagyták a dolgozó tömegek érdekeit és szükségleteit. Nem adták meg az általános választójogot, nem vezették be a progresszív jövedelmi adót.

helyzet, hanem a rossz törvényeké és intézményeké, amelyek egyedül a munkál-
tatók és bankárok érdekeit védelmezik. Buonarroti, Babeuf és Owen ezt a hely-
zetet összkapcsolja a magánvagyonnal. O'Brien szerint azonban a magánvagyon
összegegyeztethető az általános jóléttel, ha megfelelően kezelik. O'Brien hang-
súlyozza, hogy a magánvagyonról vallott nézetei nem jelentik azt, hogy ő a
közösségi rendszer ellensége, sőt ő az utóbbit tekinti a társadalmi haladás vég-
céljának. De Babeuffel és Buonarrotival ellentétben a véleménye az, hogy a
közösségi rendszert erőltetni nem lehet, a bölcsesség és tudás eredményének kell
annak lennie, nem pedig a törvény kényszerítésének. Ezért helyezi előtérbe
Babeuffel és Buonarrotival szemben Robespierrenak a magánvagyonról vallott
nézeteit is. Ugyanis, ha ezeket helyesen alkalmazzák, törvényesen biztosíthat-
ják az ember ember által való kizsákmányolásának lehetetlenségét.²⁹

Az O'Brien által fordított és jegyzetelt Buonarroti-műnek oly általános
sikere volt Angliában, hogy még a tory Quarterly Review sem tehetett mást,
mint hogy a legnagyobb elismerés hangján írjon róla. E könyv végén számolt be
O'Brien új készülő műveiről, mindenekelőtt Robespierre életrajzáról és „A
francia forradalom igaz történeté”-ről. 1836-ben utazott Párizsba, hogy e mun-
kákhoz még kiegészítő anyagokat gyűjtsön, és 1837-ben jelentette meg a Robes-
pierre életrajzának első kötetét, amelyet azután anyagi nehézségei miatt soha
nem fejezett be. Élete végéig azonban vissza-visszatérően foglalkozott csodált
és tisztelt szellemi elődjével, s a chartizmus zászlóbontása idején „a közeledő
brit forradalom Robespierre-ének képzelte magát”.³⁰ A kortárs Gammage, a
chartizmus első történetírója szerint O'Brien Robespierre életrajza mestermunka,
Robespierre jelleme benne úgy rajzolódik ki, mint a világ legerkölesebb, leg-
felvilágosultabb és legemberségesebb reformeréé. O'Brien tudományos hiteles-
séggel bizonyította be, hogy Robespierre nem csupán kiváló eredeti gondolkodó
volt, hanem nyelvezete, amelybe gondolatait öltöztette, kifinomult és klasszikus,
cselekedeteiből pedig kitűnt, hogy ő az igazság és emberiség tetterős, melegsívű
és fáradhatatlan barátja. O'Brien bátorságáról is vallott a kötet. Teljesen
ellentétes képet adott Robespierreről az általánosan elfogadott, meggyökere-
sedett és megingathatatlanak hitt véleményekkel szemben.³¹

²⁹ Babeuf's Conspiracy. 213—222. l.

³⁰ Cole: Chartist Portraits. 241. l.

³¹ Gammage: i. m. 75. l. O'Brien eszmei fejlődését a harmincas években végigkísérve,
kétségtelen, hogy azért merült el annyira a francia forradalom történetének a vizsgálatában,
mert saját politikai eszméinek megvalósítási kísérletét követhette nyomon benne. Az is kétség-
telen azonban, hogy erősen hatott társadalmi reformelmélete lényeges pontjainak kialakulására,
Robespierre-on keresztül, a rousseau-i filozófia (a föld, a magántulajdon, a törvény előtti egyen-
lőség kérdéseiben). Rousseau, mint a XVIII. és XIX. század polgári demokratáinak legnagyobb
ideológusa bírálta kora társadalmi berendezkedését, követelte a politikai egyenlőséget, de nem
követelte a magántulajdon megszüntetését. Szerinte a törvényhozás feladata a gazdagság és
szegénység kiegyenlítése. A Társadalmi Szerződésben kifejtett eszméiben a forradalmi kispolgár-
ság osztályérdekei tükröződnek. Robespierre, mint fiatal ember és mint jelentős történelmi szem-
élyiség, valamint forradalmár Rousseau műveiben találta meg eszmei fegyvereit, mind a kis-
polgári egyenlősítő törekvéseket, mind a legfőbb lényt illetően. A fentiekre szemléletes példát
szolgáltattak a következő rousseau-i sorok, amelyek Robespierre előtt új igazságok világát tár-
ták fel, és amelyek közvetett hatást gyakoroltak O'Brienre is: „Aki először kerített be egy da-
rabka földet és azt merete mondani: Ez a föld az enyém, és talált magának olyan embereket, akik
elég ostobák voltak ahhoz, hogy el is higgyék neki — az volt a polgári társadalom igazi megalap-
ítója. Mennyi büntől, mennyi háborútól, mennyi nyomorúságtól és szörnyűségtől kímélhetne
volna meg az emberiséget az, aki kitépve a jelzőkarókat, vagy betemetve a mezsgyéket, így
szólt volna az emberekhez: Ne hallgassatok erre a csalóra! Elpusztultok, ha megfélekedtek
arról, hogy a gyümölcs mindenkié, a föld azonban senkié!” Idézi: A. Levandovszkij: Robespierre.

A

Történelmi Szemle

7. (1964.) évfolyamának tartalomjegyzéke

TANULMÁNYOK, KÖZLEMÉNYEK

<i>Bartha Antal</i> : Kijev és Itil	223
<i>Boros Ferenc</i> : Csehszlovák—magyar forradalmi és haladó kapcsolatok a Magyar Tanács- köztársaság leverése utáni időszakban (1919—1921)	615
<i>Borus József</i> : Hadtörténet és társadalomtörténet	473
<i>Elekes Lajos</i> : Rendi ellentétek és kutatási problémáik a XV. századi Magyarországon....	264
<i>Gieysztor, Aleksander</i> : A XIII. századi nagy városreform Lengyelországban	255
<i>Győrffy György</i> : Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezde- teihez (I. rész)	1
<i>Győrffy György</i> : Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezde- teihez (II. rész)	537
<i>H. Haraszi Éva</i> : Bronterre O'Brien (1805—1864), a chartista mozgalom eszmei meg- alapítója	569
<i>Jemnitz János</i> : A politikai tényező a munkaidő megrövidülésében.....	406
<i>Kuczyński, Jürgen</i> : Mégis második ipari forradalom?	466
<i>Litván György</i> : Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai — levélfogyatéka tükrében	26
<i>Macek, Josef</i> : Michael Gaismair, a tiroli forradalmár.....	286
<i>Makkai László</i> : Robot — summa — taxa.....	330
<i>Nevelő Irén</i> : Az üzemek militarizálása és a panaszbizottságok az első világháború idején	64
<i>Otetea, Andrei</i> : Az Osborne-i egyezmény (1857. aug. 9.)	389
<i>Pach Zsigmond Pál</i> : A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban.....	303
<i>Petőcz Pál</i> : A politikai katolicizmus „reformnemzedéke”	112
<i>Puskás Júlia</i> : A földtulajdonosok és a földet bérlők társadalmi rétegződésének módo- sulásai az 1920. és 1930. évi népszámlálási adatok alapján	452
<i>Ránki György</i> : Előszó	221
<i>Ránki György</i> : A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben	423
<i>R. Várkonyi Ágnes</i> : A jobbágyság osztályharc a Rákóczi-szabadságharc idején	338
<i>Spiru György</i> : Széchenyi tragikus útja	583
<i>Tilkovszky Lóránt</i> : Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyar- országhoz átcsatolt területen	87
<i>Varga János</i> : A telettulajdon a feudalizmus utolsó századában	378
<i>Varga János</i> : Az áruló (Megjegyzések Németh László Gorgegy-drámájához)	596

SZEMLE

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete tagjainak tudományos munkássága 1949—1963 (Összeállította <i>Kallós Pálné</i>)	501
<i>Benczédi László</i> : Parasztság és kurucság a Thököly-korban	152
Hozzászólások:	
<i>Barta István</i>	177
<i>Benda Kálmán</i>	172
<i>Heckenast Gusztáv</i>	171
<i>Makkai László</i>	169
<i>N. Kiss István</i>	162
<i>R. Várkonyi Ágnes</i>	174
<i>Zimányi Vera</i>	167
<i>Benczédi László</i> válasza a hozzászólásokra	178
Molnár Erik akadémikus irodalmi munkássága 1929—1963 (Összeállította <i>Varga István</i>)	490
Össz-szövetségi történész tanácskozás a Szovjetunióban (<i>P. Mayer Mária</i>)	183
<i>R. Várkonyi Ágnes</i> : Az ismeretlen Vak Bottyán	181
<i>Sárközi Zoltán</i> : Egy magyar költemény a XVIII. századból	628
HÍREK	632
KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA	188, 501, 635

Eszméi kifejtésének újabb, gazdagabb korszaka köszöntött be ezután. 1837-ben indította meg *Bronterre's National Reformer* című önálló lapját, amely ugyan csak néhány hónapig jelent meg, de más chartista lapokban alkalma nyílt széles körben elterjeszteni forradalmi szellemű — szinte marxista szintű — társadalmi reformterveit,³² amelyek végeredményben a chartista mozgalom eszmei alapvetését képezték. Gammagenak igazat kell adni abban a megállapításában, hogy „bár mások tulajdonították maguknak a chartizmus megindítását, O'Brien írásai vetették meg a mozgalom alapjait, és amint az agitáció széles körben megindult, széles körben el is ismerték a munkában való nagy részvételét”³³

S bár O'Brien soha nem igyekezett a közvélemény figyelmét maga felé irányítani és soha nem kereste a népszerűséget, egyre jobban figyeltek fel írásaira és személyére a munkások. Népszerűségének ékes bizonyítéka, hogy a chartista konvent összehívásának idején 13 város — köztük London, Manchester, Stockport, Norwich, Leigh és Wight szigete — választotta meg képviselőjéül.

O'Brien külső és belső tulajdonságai is hozzájárultak népszerűségének kialakulásához. Finom, a közepesnél magasabb alakja volt, széles homloka, jóakaratról, jóságáról tanúskodó arevonásai. Kitűnő stílusú szónoknak tartották: Hanga kellemes, mondanivalója meggyőző, érzelmekre ható volt, a szatíra fegyverét nála jobban senki nem forgatta, logikája bámulatosan világosan és megalapozottan érvényesült valamennyi beszédében. Mindig kitűnő hatást tett hallgatóira. Kitartással és testi erővel is rendelkezett, általában három, de sokszor 4—5 óra hosszan beszélt a gyűléseken, és a közönség érdeklődését az utolsó percekig lekötötte. Az eszméknek és szavaknak egyaránt mestere volt, és még az ellenségeskedő sajtó is elismerte, hogy „a kisujja többet ér, mint az összes chartista vezető együttesen”³⁴ Őt is, mint majd megannyi chartista vezetőt, 1840 elején 18 hónapra börtönbe vetette a kormányzat. Szabadulását követően szembefordult O'Connorral, ellentétük különösen a földkérdés körüli vitájukban megfeszedett el véglegesen. O'Connor ugyanis 1845-ben megvalósította régi Földtervezetét, egyesületet alapított sok-sok chartista kis megtakarított pénzének hozzájárulásával (és a saját tőkájével), hogy földet vásárolhassanak és azt kis

Bpest. 1962. 17—18. l. Vö. O'Brien véleményével, amely szerint a föld soha nem lehet „a tulajdon törvényes alanya”, és ha a föld nem lenne egyéni tulajdonban, „kikerülhetnék volna a hajók és bűnök 99 százalékát, mindazt, ami a világot pokollá tette”. *The Operative*. 1838. I. köt. No. 4. Idézi: *Rosenblatt*: i. m. 117. l. A francia forradalomban azonban a városi plebejus rétegek mozgalmainak képviselői a „dühöngőktől” a hébertistákon át egészen Babeufig egytől-egyik Diderotra és nem Rousseaura hivatkoztak. A forradalmi erőszak és a forradalom igénye — megállapíthatóan 1758 után — állandóan szerepelt Diderot gondolkodásában, mégpedig a felvilágosult uralkodóra való apellálás, a hétkés fejlődés lehetősége mellett. Babeuf „bölcs és legfőbb előfutárunknak” nevezte Diderot-t, ismerte Diderot Bougainville-jét s a Babeuf-összeesküvés jelszava („A természet sem urat, sem szolgát nem teremtett, sem adni, sem elfogadni nem akarok törvényeket!”) Diderot egyik verséből vett idézet volt. (Diderot Válogatott Művek. Szigeti József bevezetése, 99. l.)

³² O'Brien részt vett a *The Leeds Mercury* (1838—39), *The London Dispatch* (1838—39), *The London Mercury* (1837) szerkesztésében. 1838-tól rendszeresen írt a *Northern Star*-ba. 1838 végén a Lovett-tel és Hetheringtonnal szembenálló hetilapnak, *The Operative*-nak lett a szerkesztője. 1840-ben W. Carpenterrel együtt adták ki a *Southern Star*-t. Börtönből való szabadulása után 1842-ben a *British Statesman* című lapot indította meg. 1845—1847-ben Man szigetén, Douglas-ban adta ki a *National Reformer* and *Man's Weekly Observer* című lapot, ebben élesen vitázott O'Connorral. Az 50-es években a *Reynolds' Newspaper*-be írt rendszeresen; főleg az itt megjelent cikkeit tették közzé halála után 20 esztendővel a „*Rise and Progress of Human Slavery*” című kötetében.

³³ *Gammage*; i. m. 75. l.

³⁴ Uo. 77. l.

bérletként szétosszák a chartista munkások között. Ily módon akarták csökkenteni az ipari munkások egymás közötti konkurenciáját azért, hogy — mint Engels a „La Réforme” c. lapban 1847-ben ismertette a chartisták agrárprogramját — „ezeknek a munkásoknak egy részét eltávolítják a munkapiacról és egészen új, lényegénél fogva demokratikus kisparaszti osztályt formálnak belőlük”.³⁵ A chartista Földtársaságnak éveken keresztül óriási sikere volt, a munkások tízezrei nagy reményeket fűztek eljövendő, boldog paraszti életformájukhoz, és 1847-ben O’Connorville néven meg is nyílt az első telep. O’Brien nem csupán elhatárolta magát a Földtársaság minden ténykedésétől, hanem 1845—7-ben Man-szigetén megjelent lapjában a „National Reformer and Man’s Weekly Observer”-ben folyamatosan támadta O’Connor föld-akcióját és kidolgozta a maga „chartista-szocialista” programját a földtulajdon kérdéséről. „Minden ember, aki ehhez a Földtársasághoz csatlakozik — írta 1847 januárjában —, tulajdonképpen a kormány szolgálatába szegődik saját osztálya ellen. Pennyjeivel és shillingjeivel, azok számlájára szerez földet s lesz kistulajdonos, akik nem tudnak megtakarítani semmit.”³⁶ O’Brien jóelőre megjósolta a Földterv kudarcát és elmarasztalta O’Connort azért, mert olyan reményeket keltett, amelyeket lehetetlen volt megvalósítani. Nyíltan és keresetlenül „reakcionáriusnak” minősítette a tervet, amelyet a chartisták nagy többsége lelkesedéssel elfogadott, magáévá tett, de amely a szegények és vagyontalanok olyan álma volt, amely elterelte a figyelmet a gyorsan iparosodó társadalom valóságáról. O’Brien nem elégedett meg a bírálattal, saját földreformjavaslatát kidolgozta és cikkeiben, valamint — ha alkalom adódott reá — élőszóban is igyekezett ilyen irányú nézeteit terjeszteni, népszerűsíteni —, bár arra nincs adat, hogy ezek nagyobb figyelmet keltettek volna. O’Brien a föld államosításának volt a híve, mivel úgy vélte, hogy „a föld, mint minden egyéb, amit a Fensőbbség az ember használatára teremtett, kisajátítható és megváltható a közjó számára, s többé nem engedhető meg magántulajdonba vétele. A közösség minden tagja számára elérhetővé kell tenni a hitelt . . . a kereskedelmet pedig fokozatosan át kell alakítani az egyenlő értéken alapuló eszerére, a munka vagy gabona értékének figyelembevételével.”³⁷ O’Brien nem követelte a földek azonnali kisajátítását, hanem úgy gondolta, hogy az állam vásárolja fel a földtulajdonos halálával szabaddá, vagy az örökös tulajdonába, azaz a piacra kerülő földeket; majd nyilvános aukcióval kisorsolva a jelentkezők között adja ki kis darabokban bérletre.³⁸

O’Brien elgondolásának gyakorlati megvalósítására még csak kísérlet sem történhetett abban az időszakban, amikor a kevés pénzzel rendelkező, földről és kisparaszti gazdálkodásról álmodozó chartisták előtt O’Connorville felmagasztosított, megszépített „paradicsoma” ragyogott.

O’Brien eszméi megvalósításának egyik utolsó, érdemleges erőfeszítésével találkozunk 1850-ben: kezdeményezésére alakult meg ez esztendő márciusában az Országos Reform Liga (teljes angol neve: The National Reform League for the Peaceful Regeneration of Society) c. szervezet.

A chartista mozgalom leáldozása után a chartizmus újjászervezésére, felélesztésére irányuló számos kísérlet közül O’Brien ligája volt még a leginkább sikeres. E szervezet megalakulását sok gyűlés és vita előzte meg s követte, ame-

³⁵ F. Engels: A chartisták agrárprogramja. Marx—Engels Összes Művei. Bpest. 1959. 4. köt. 364. l.

³⁶ National Reformer, 1847. jan. 9. Idézi West: i. m. 225. l.

³⁷ Niehuus: Englische Bodenreformtheorien. Leipzig. 1910. 107. l.

³⁸ Gammage: i. m. 260—261. l.

lyeken O'Brien javaslatai kapták általában a legtöbb szavazatot, szavai keltették a legnagyobb visszhangot. A chartizmus fénykorára emlékeztettek ez 1850 tavaszi, nyilvános nagy gyűlések, a szereplők és résztvevők többnyire a régiiek voltak, de már más korszak küszöbén álltak, és céljaikat is másképpen fogalmazták meg, mint egy évtizeddel korábban. Az Országos Reform Liga határozataként elfogadott programját támogatta, helyeselte és szentesítette a chartisták 1840-ben alakult, országos pártszerveként elismert s még életben levő szervezete, a The National Charter Association és az 1845-ben alakult nemzetközi Testvéri Demokraták egyesülete is. E program hét pontba foglalta a közvetlen megvalósítandó feladatokat (a Népeharta elveit, az Új Szegény Törvény hatálytalanságát, a föld állami tulajdonba vételét és a munkanélküliek letelepítését, az állami és egyéni adósságoknak a reálbérekhez és árakhoz való igazítását, a bányászat, halászat és tőzegezés államosítását, a pénzforgalom helyett a csereáruháza felállítását szimbolikus papírpénzzel), majd összegezte a további célokat (országos, kötelező oktatást, olesőbb katonai és tengeri védelmi szolgálatot, a vasutak, hidak, dokkok, gáz- és vízművek államosítását, igazságosabb és emberibb polgári és büntető-törvényeket). Mindkettő tartalmában és megfogalmazásában O'Brien eszméire és szokásaira ismerhetünk.³⁹

A chartizmus első nagy forradalmi szakaszán túl, az 1840-es és 1850-es években O'Brien életében az az említésre és megörökítésre méltó, amire törekedett — mert eredményeket nem ért el. A chartizmus hanyatló éveiben a különböző chartista frakciók halódását és torzskodását már távolról és szkeptikusan szemlélte; de soha nem került szembe a chartista eszmékkal. Utolsó esztendeiben előadásokkal tartotta fenn magát s a legnagyobb szegénységben fejezte be életét Londonban, 1864 decemberében.

Э. ХАРАСТИ

БРОНТЕР О'БРАЙЕН (1805—1864) ИДЕОЛОГ ЧАРТИСТСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Резюме

Одновременно с развертыванием движения чартистов, сделались и первые, имеющие результаты попытки начертания и идейных основ его. Признанным и популярным вождем чартистского движения с 1838 года стал ирландец Ф. О'Коннор. Крупным идеологом первого периода чартизма являлся тоже ирландец, Д. Бронтер О'Брайен. Чартисты признали его своим учителем и во всех частях страны, в кругах интеллигенции и рабочих многие считали себя его сторонниками и учениками.

О'Брайен изучал учения всех, наиболее значительных мыслителей, реформаторов и антикапиталистических экономистов своей эпохи. Он знал и обдумал учения Спенса, Годвина, Огильви, Коббе, Грейа, Оуена, Годгскина, Брейа и критически взял у них все то, что считал из них учений истинным, принимаемым и осуществимым. На формирование его мировоззрения существенное влияние оказало знакомство с историей и участниками французской революции и прежде всего роли Робеспьера как в своих произведениях так и выступлениях, как и для читателей так и для широких кругов рабочих изображал соответственно фактам, и уроки ее старался применять для английской действительности.

О'Брайен со своей деятельностью в 1830-х годах как в области идей так и политических требований далеко превзошел все прежние радикальные и утопические предначертания. Объединяя и развивая дальше учения Оуена и пионера антикапиталистической экономической мысли Т. Годгскина об осуществлении политических реформ путем

³⁹ G. D. H. Cole—A. W. Filson: British Working Class Movements. Select Documents 1789—1875. London. 1951. 409—411. 1.

классовой борьбы, как борющийся за интересы английских рабочих активный политик, ставил их совместно с требованиями общественных и хозяйственных реформ.

Следуя своему предрасположению и убежденности О'Брайен стал бы сторонником всеобщего вооружения народа и насильственного введения всеобщего избирательного права, однако в первый период чартизма и в 1848. г. все же не дал вступить в силу своему мировоззрению, так как не желал полного разрыва между правыми и левыми лидерами чартизма и кроме того — на основе реальной оценки обстановки — был убежден в поражении рабочих.

В 40-х годах XIX. в. он противопоставлялся удачному земельному движению О'Коннора и в некоторой степени изолировался. Во время упадка чартизма, верным к чартистским идеям и к себе, под названием Всеобщей Лиги Реформ создал организацию, включавшую в свою программу кроме положений Народной Хартии и требования национализации земли, горного дела, железных дорог, сооружений для снабжения газом и водой. В изменившихся хозяйственно-экономических условиях 50-х годов деятельность О'Брайена успехов иметь не могла, хотя стремления его остались достойными для увековечения.

É. HARASZTI

BRONTERRE O'BRIEN (1805—1864), IDÉOLOGUE DU MOUVEMENT CHARTISTE

Résumé

Parallèlement à l'épanouissement du mouvement chartiste des essais méritoires ont été faits en vue de préciser la base idéologique de ce même mouvement. Et pendant qu'en 1838 l'Irlandais Feargus O'Connor se distingua comme un dirigeant renommé jouissant d'une grande popularité au sein du mouvement chartiste, le grand idéologue de la première étape du chartisme, issu lui aussi du peuple irlandais, venait de paraître sur la scène de l'histoire. Les chartistes le considéraient comme leur maître, alors que dans les milieux des intellectuels radicaux et des ouvriers, partout dans le pays, nombreux étaient ceux qui se disaient ses adeptes et ses disciples.

Dans son viatique idéologique ils réunit les conceptions qui étaient celles de tous les remarquables penseurs et réformistes d'esprit anticapitaliste de son époque. Il arriva à connaître, à comprendre et à prendre d'une manière critique tout ce qu'il estimait juste, digne d'être suivi et réalisé des enseignements professés par Spence, Godwin, Ogilvie, Cobbet, Gray, Owen, Hodgskin et par Bray. L'étude de l'histoire et la connaissance de l'activité des personnages de la Révolution française exercèrent une profonde influence sur la formation de sa conception du monde. Il était le premier publiciste en Angleterre à exposer dans ses ouvrages et ses discours aux larges milieux des lecteurs et de la classe ouvrière le rôle de la Révolution française et en premier lieu celui de Robespierre et cela en conformité de la réalité et en appliquant aux conditions anglaises les enseignements qui en découlaient.

Au cours des années 1830 O'Brien arriva à dépasser tous les anciens objectifs de caractère radical et utopique tant en ce qui concerne l'explication idéologique que les revendications concrètes d'ordre politique. Tout en réunissant et développant les préceptes d'Owen et de Th. Hodgskin, ce dernier pionnier de l'économie politique anticapitaliste, il finit par mettre à l'ordre du jour la réalisation des réformes politiques par la voie de la lutte des classes tout aussi bien que celles d'ordre social et économique, procédé qui est celui du politicien actif luttant pour les intérêts de la classe ouvrière anglaise.

A en croire son penchant et sa conviction O'Brien aurait décidé pour l'armement du peuple et pour l'extorsion du droit de suffrage, cependant dans la première phase du chartisme et en 1848 il se refusa à faire prévaloir sa conception, car il ne voulait aucunement une rupture totale entre l'aile droite et celle gauche des dirigeants chartistes et parce qu'en pesant les rapports de forces il en conclua à l'effondrement de la classe ouvrière.

Au cours des années 1840 il se trouva opposé à la réforme agraire organisée avec succès par O'Connor et finit par s'isoler dans une certaine mesure. Lors du déclin du mouvement chartiste, fidèle aux idées chartistes et à lui même, il créa une organisation sous le nom de Ligue Nationale des Réformes, organisation qui en dehors des principes professés par la Charte du Peuple inscrivit dans son programme la nationalisation des terres, des mines, des chemins de fer et celle des services de gaz et des eaux. Pendant les années 50, en présence des conditions changées de l'économie et de la société, l'activité d'O'Brien ne put accuser de résultats, cependant les objectifs qu'il s'était proposés sont dignes d'être commémorés.